

A NEGATÍV UTÓPIA KLASSZIKUS REGÉNYE

George Orwell: 1984. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1986

Az *Ezerkilencszáznyolcvannégy* a világirodalom egyik legolvasottabb s egyszersemind legvitatottabb alkotása. Szélsőséges értelmezések láttak napvilágot mindjárt a megjelenése után. A félreértések és belemagyarázások téves hiedelmeken alapulnak: a regényt ugyanis nem jövődőlésként kell olvasni, sokkal inkább figyelmeztetésként, hogy milyen *ne* legyen a jövő állama. Látna a sajtóvisszhang túlkapasait, Orwell úgy határozott, hogy nyilatkozatot tesz közzé műve védelmében. Az 1949. június 15-én íródott közlemény legfontosabb megállapításai a következők: „Az *Ezerkilencszáznyolcvannégy* című regényem kritikusai közül néhányan azon a véleményen vannak, hogy az író szerint a könyvben leírt állapot, vagy valami ahhoz hasonló, be fog következni Nyugaton negyven év múlva. Ez nem igaz. Szerintem valami hasonló bekövetkezhet, végső soron paródiáról van szó. Pillanatnyilag a világ ebbe az irányba halad, s ez az irányvonal mélyen a mai világhelyzet politikai, szociális, gazdasági alapjaiban gyökerezik.” A szerző útbaigazító szavainak azonban nem volt foganatja, mert regénye mind a mai napig az agyonhallgatás és a túlhangsúlyozás véglelei között ingázik. Hogy miért alakulhattak ki ilyen szélsőséges vélemények, ezzel kapcsolatban Bojan Jovanović a következőket írja: „Az elkerülhetetlen egyszerűsítések következtében az 1984 politikai vonatkozásai ürügyül szolgáltak a mű antikommunista szándékának hangsúlyozásához. Samuel Seaman 1949-ben az amerikai Kommunista Párt lapjának hasábjain azzal vádolja Orwellt, hogy kompromittálni akarja az első kommunista államot; egy évvel később Isaac Asimov (!) a Pravdában megismétli a fenti vádakot, s Orwellt — Huxley-val együtt — a szocializmus egyik legádázabb ellenségének tartja. Más szerzők viszont élnek az alkalommal, hogy elemzéseikben Orwell negatív utópiáját kiegyenlítsék az új társadalmi rend arculatával, s így tápot adnak a szocializmusról való viszolygásnak” (Új Symposion, 1985. 1—2.). A könyv utóélete tehát tanulságos lehet abból a szempontból is, hogyan *nem* szabad értelmeznünk egy irodalmi alkotás feltételezett üzeneteit.

George Orwell (polgári nevén Eric Arthur Blair) utolsó regényében, az *Ezerkilencszáznyolcvannégy*ben egy totalitárius állam vízióját örököltette meg, melyet jobb híján Óceániának nevezett el. Meggyőző hitelességgel ábrázolta az egyén kiszolgáltatottságát az abszolút hatalom társadalmában, melyre a kettős gondolkodás nyomja rá a bélyegét. Meghal a múlt, a jövő pedig elképzelhetetlen. Winston Smith (a regény főhőse) maga is a történelem tudatos meghamisításán dolgozik, ez a munkaköre. Csőpostán érkeznek hozzá a Times megjelölt számai. Úgy kell átírnia a Nagy Testvér beszédeit, hogy azok előrevetítsék, megjósolják

a bekövetkező eseményeket. Így igazítja a múltat a jelenhez az államapparátus. Ebben az társadalomban minden manipulálható: az emberek akarata („a fizetéseknek körülbelül a negyedrészre már eleve önkéntes felajánlásokra volt szánva”), érzelmei („a Párt igazi, de be nem vallott célja az volt, hogy a nemi aktust minden élvezettől megfossza”) és meggyőződése is („pártgyűléseken és tüntető felvonulásokon ő maga is számtalanszor követelte torkaszakadtából üvöltve olyan emberek kivégzését, akiknek a nevét sem hallotta soha, olyan bűnök miatt, amelyekben a legkisebb mértékben sem hitt”). Már az büntethető cselekménynek számít, ha az ember arcán nem a helyzethez illő kifejezés ül. A kételkedés nem magánügy, a korszerű berendezések leellenőrzik a gondolkodást. Az igazhitűség ugyanis a nem gondolkodással jelent egyet.

Syme, az egyik munkatárs élvezettel meséli el a nyilvános akasztás látványát: „Véleményem szerint elrontják az egészet, ha összekötik a lábukat. Szeretem látni, ha rugdalóznak.” A szadizmus és a pusztítás kultusza az élet minden területére rányomja a bélyegét. Néhány oldallal arrább ugyanez a szereplő ecseteli „a szavak elpusztításának szépségét”. A Nagy Testvér kitűzött célja, hogy az egész irodalmat elpusztítsa, illetve átírassa újnyelvre. A mesterségesen létrehozott újn nyelv célja az, hogy megfelelő észjárás és világnézet hordozója legyen, továbbá az, hogy minden más gondolkodási módot lehetetlenné tegyen. Így lehetővé válik a nemkívánatos szavak (sőt: gondolatok!) kiküszöbölése és új szavak beiktatása. Nemcsak a nyelvvel lehet manipulálni, hanem az emberek létével is: „Semmi sem marad magából: még egy nyilvántartásban szereplő név sem, még egy élő agyban szereplő emlék sem” — mondja Winston inkvizítora, O'Brien. A neoinkvizíció korszerű eszközökkel felruházott apparátusa mindent kiöl az emberből. Soha többé nem lesz képes szerelemre, barátságra, nem lesz képes többé örülni az életnek, üresne préseli a gépezet, aztán megtölti önmagával.

Winston Smithnek a fizikai megsemmisülésnél is nagyobb tragédiát jelent, hogy én-tudatától fosztják meg. Vele együtt elpusztul „Az utolsó ember Európában”, miként azt a regény eredeti címe jelzi. (Köz tudott, hogy az 1948-ban íródott regény végleges címe az évszám utolsó két számjegyének felcserélésével jött létre — véletlenül vagy szándékosan, erről semmi véglegeset nem állít a szakirodalom.)

Oceánia Pártjának eszméi között kiemelt szerepet játszik a hatalom ideológiája, amely elsősorban a lélek fölött áll; a tiszta hatalom tudatosan alakítja a maga céljait és szándékait. O'Brien öntudattal mondja Winstonnak: „Mi tudjuk, hogy soha senki sem ragadja magához a hatalmat azzal a szándékkal, hogy lemondjon róla. A hatalom nem eszköz; a hatalom cél. Nem azért csinál az ember diktatúrát, hogy megoltalmazzon egy forradalmat, hanem azért csinál forradalmat, hogy diktatúrát csinálhasson.” Ebben a rendszerben az egyénnek csak olyan mértékben lehet hatalma, amilyen mértékben megszűnik egyén lenni. Orwell

utópiája harcosokból és fanatikusból álló nemzetet vetít az olvasó elé, akik tökéletes egységben menetelnek a Nagy Testvér után, miközben ugyanazokat gondolják, és jelszavakat üvöltik, örökké harcolnak, dolgoznak és győznek; háromszázmillió egyforma arcú ember — a negatív utópia jellegzetes huszadik századi víziója. Habár minden írástudó tudatában ott él a látomás a szép, új világról, amely káprázatosan gazdag, munkától és kínoktól mentes, rendezett és kényelmes, mégsem ezt a víziót tartja érdemesnek az irodalom, hogy belőle maradandó értékű regények szülessenek. A világ intő jelei századunkban ellenkező előjelű alkotásokat, szkeptikus ómeneket implikálnak.

A könyvet Szijgyártó László ültette át nyelvünkre. Ne hagyjuk azonban említés nélkül, hogy egy évtizeddel ezelőtt nálunk Podolszki József tett közzé a műből részleteket, majd az Új Symposion 1984. évfolyamában Purger Tibor fordításában olvashattuk a regénynek mintegy háromnegyed részét folytatásokban.

KONTRA Ferenc

TELEVÍZIO

VÉRÁTÖMLESZTÉS

A múlt évi országos televíziófesztivál már sejtette, az ideai produkciók pedig bizonyítják is, hogy pozitív változások történnek tévéművészetünkben: több új szerzőt fedezett föl, esélyt adott kis- és rövidfilmekkel már bizonyító, fiatal rendezőknek, az eredeti tévéjáték mellett mind több az irodalmi adaptáció. Talán éppen ezekben a nem is jelentéktelen változásokban kell keresni a műfaj jövőjét, pangása megszűnését.

Lehet, hogy a bejelentett „vérátömlesztés” csak rövid ideig lesz hatásos, de már maga a tény, hogy sokszor az egész évi produkcióban is alig akad említésre méltó alkotás, most pedig egy hónap leforgása alatt hármat is láthattunk, némi derűlátásra ad okot. A három szerző közül kettő már Andrić-díjas kötettel is dicsekedhet. Tévészínházuk értékét nem csökkentti, hogy legjobb novelláik alapanyagát használták föl.

David Albahari *Utolsó meséjének* fiatal író-hőse a konvenciók ellen küzdő ember. Esménye a keleti filozófia és általában a keleti kultúra: a japán samurájok módjára kíván élni. A harcias sportokat becsüli, maga is karatézik, s mindennekfölött a test és a lélek abszolút kontrollját tartja fontosnak. A modell megvan, de mihez kezdeni vele ott, ahol nemcsak az érték a döntő, ahol az őszinte véleménynyilvánítás sért, ahol legtöbbször a kompromisszumra kényszerülnek? Mi sem természetesebb, hogy Vlado miután betonfalba ütközik, a szerkesztőségben, mert ott